

Privid izbora u svetu medijskih narativa

Renata Salecl, *Tiranija izbora*¹, prevod sa engleskog Anika Krstić, Arhipelag, biblioteka Kapital, Beograd, 2014.

Zoran Jevtović²

Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu

U svetu medijskih reprezentacija prevlađuje ideologija potrošnje zasnovana na prividu mnoštva izbora koji strateški upravljaju našim životima. Tako nas televizijski oglasi uče kako da preoblikujemo telo, reklame uveravaju koji fakultet da upišemo, bilbordi upozoravaju za koga da glasamo, banke podsećaju da sami odlučujemo kod koje ćemo se zadužiti „povoljnim“ kreditima, flajeri nas pitaju „kakve ličnosti želimo da budemo“, dok nas brojni veb sajtovi i mobilni operateri zasipaju porukama kojima obećavaju bolji život. Žudnje i htenja, snovi i čežnje umotani u zavodljive celofane idealizovane stvarnosti svakodnevno raspiruju nizove simboličkih predstava, dok sve siromašniji i tehnološki zavisniji ljudi zbunjeni i zaslepljeni sjajem ponude ne uočavaju žrvanj marketinške industrije koja vreba iz prikrajka. Logika verovanja oduvek je utemeljena na idejama samostalnosti ličnosti, pri čemu se nedovoljno snažno uočava kako se na terenu podsvesnog kroz širenje kreativne industrije kreira propagandni diskurs koji širi potrošački zanos i euforiju. Knjiga „Tiranija izbora“ otkriva nam skrivene slojeve naših života, jer kroz brojne primere popularne kulture ukazuje na to kako je čovekov izbor sve ređe rezultat jednostavnosti i racionalnosti, a sve češće posledica simboličke tiranije i iracionalnosti.

¹ Naslov originala: Tyranny of Choice

² Kontakt sa autorom: zoran.jevtovic@filfak.ni.ac.rs.

Poznata slovenačka teoretičarka Renata Salecl među prvima uočava kako se industrijski kapitalizam ujedinjen sa ideologijom izbora nameće kao primamljiva društvena promena koja sputava sve ograničenije čovekove slobode. Život u društvu bez ograničenja postaje sve teži, krize nas primoravaju na preispitivanje želja, dok „industrija saveta i samopomoći pomaže da izaberemo nove autoritete kojima ćemo prepustiti pravo da nam ograniče izbor“ (Salecl, 2014: 15). U postmodernom društvu sve je izbor: poput proizvoda na policama megamarketa čovek bira svoje vrednosti, ciljeve i identitete, ali i preuzima odgovornost potencijalnih grešaka. Tako se postepeno razvija *društvo rizika* u kojem se varljiva ideja o pojedincu kao gospodararu sopstvenog blagostanja sve više preispituje, jer u suočavanju sa stvarnošću raste strah, teskoba i nesigurnost. Između društva u kojem ne postoje granice i ideologije koja *opisuje* društvo bez granica postoji bitna razlika, konstatuje autorica već u uvodnom poglavlju.

Knjiga „Tiranija izbora“ organizovana je kroz pet tematskih celina, koje na specifičan način otkrivaju kalupe po kojima su sazdana naša života. Kako bi rekao jedan od najuticajnijih francuskih filozofa marksističke orijentacije Luj Altiser (Louis Althusser) „problem je što mi te kalupe ne primećujemo“, pa zavedena ideologijom „individua ne može izbeći adresiranje i pozicioniranje unutar dominantnog diskursa“. Već na početku, autorka unosi kategoriju *strepnje* koju skoro da ne primećujemo, iako smo joj svakog trenutka izloženi. Mnoštvo informacija stvara savremeni lavirint odlučivanja, pa kroz bajkovitu priču o dilemi kupca u specijalizovanoj radnji za prodaju sireva vešto tka dilemu malograđanina koji u sudaru sa mnoštvom izbora razvija sumnju i nedoumicu kako se opredeliti, a da se ne pogreši. Obilje izbora ne čini ljude egzistencijalno srećnim. Naprotiv! Mnoštvo informacija ubija samu informaciju. Ideja izbora u postmodernom društvu je radikalizovana, pa odluke treba donositi obazrivo kako bi se „dospelo što bliže idealu sreće i samoispunjenja koje društvo propagira“. (Salecl, 2014: 24) Tada kapital postaje stvarni gospodar naših života, konstatuje autorka, izdvajajući *evaluaciju* kao stub nove kulture zapošljavanja. Zahvaljujući njoj „na britanskim univerzitetima profesori provode polovinu svog vremena pišući izveštaje o studentima, programima ili akademskim kolegama“, dok u međunarodnim korporacijama zaposlene ocenjuju šefovi, ali se od njih zahteva i da sami sebe vrednuju. Život je metaforično postao veliko bojište, na kojem se razvija *industrija samopomoći* kojom ljudi pokušavaju da promene svoje živote.³

³ Tokom poslednje tri decenije prošlog veka skoro svaki drugi građanin u SAD kupio je barem jednu knjigu sa ovom tematikom, dok je prema podacima knjižara broj naslova u oblasti samopomoći porastao duplo.

Mantra o ličnosti koja sama kontroliše negativne događaje i okolnosti, menjajući snagom i odlučnošću svet oko sebe imala je značajnu ulogu u vremenima krize i naraslih društvenih nejednakosti. Slično je nijansirana i priča o *koučingu*, novom obliku društvene kontrole koji kroz sportski narativ ohrabruje pojedince da regulišu svoje ponašanje, prilagođavajući se burnim promenama u okruženju. U društvu koje promovise neograničeno zadovoljstvo i samoispunjenje sve je više nezadovoljnih, rastu konkurentnost i takmičarsko suparništvo, što na globalnom prostoru razvija društvenu mržnju. Oštro, ali logički precizno, autorica identifikuje obrasce kreiranja potrošačke svesti, razvejane s gledištima da ne postoje granice potrošnje ili da se dug ne mora platiti. Samoobmane tipa: „kupi sad, plati kasnije“, „gimnastike“ plaćanja čekovima ili kreditnim karticama samo odlažu zabrinutost i depresiju, jer prskanjem propagandnog mehura odlaze i iluzije koje su nas začaravale.

U dobre karakteristike ovog naslova možemo ubrojati interdisciplinarnost u razmatranju ključnih pojmova, jer pored psihoanalitičkog uočavamo sociološki, komunikološki, marketinški, filozofski, antropološki, medicinski, religijski, istorijski i pravni okvir. Objasnjavajući fenomen modernog identiteta, autorka dobro zapaža važnost predstava, posebno stvaranja kulta slavni ličnosti koji učvršćuje ideju da „svako treba da pokuša da bude zvezda“. Svet glamura i slave šire je opisan u drugom poglavlju, koje metaforičnim naslovom: „Biranje očima drugih“ ukazuje na moć poistovećivanja. „Raditi na sebi (na svom telu, karijeri ili identitetu) predstavlja konačan imperativ za svakoga ko teži da ne bude isključen iz društvenih mreža“, konstatuje autorka, zaključujući da se same predstave o izboru menjaju u skladu sa društvenim okruženjem (Salecl, 2014: 53–58). Drugim rečima, simbolički poredak pun je praznina koje čovek nadomešta svojim verovanjima. Struktura poretka u kojem obitavamo je bitno promenjena, stari autoriteti su nestali, a na njihova mesta nisu došli drugi. Renata Salecl rezignirano konstatuje kako je ljudski subjekt sada trajno decentriran, jer je i simbolički prostor oko njega „raspršen i anomičan“. Možda je zato u kulturi „koja promovise ljubav prema sebi sve teže voleti nekog drugog“, čak i kada oni vole nas.

Posmatrajući strukturu knjige slede poglavlja o ljubavi, materinstvu i izboru, pri čemu se oseća nedostatak autorske doslednosti. Naravno, to se ne ispoljava u lucidnosti i sintetičkoj zrelosti koja jednakom argumentovanošću i beletrističnošću pleni pažnju čitaoca, već u izboru i analizi elemenata kojima se obrazlaže sam čin izbora. Predstave o seksu i ljubavi usredsređene su na

pozadinu, ritual i prodor u *uznemirujuću drugost*, pri čemu je „odsustvo veze nova moda u odnosima”. Za razliku od prošlosti u kojoj se podrazumevao rafiniran i senzualan postupak „navlačenja, zavođenja, hvatanja u klopku“ i na kraju „odbacivanja (otkačivanja)“, u savremenom društvu emocionalna veza je balast, pa čak, i prepreka potpunoj slobodi individue. Novi obrasci povezivanja internetom omogućuju „anonimnost, neobaveznost i odsustvo odgovornosti“, nedostatak obzira prema drugima, uključujući i strepnje oko potencijalnog izbora partnera. Internet instrumentalizuje ljubavne veze posmatrajući ih kroz zamišljene „vrednosti“ prihvaćene u sajber zajednici. Žudnja postaje pokretač odnosa, stvar samopotvrđivanja, inicijalna kapisla većitog traganja i seksualnog preispitivanja. Proces socijalizacije tako dobija nove dimenzije jer se kroz seksualni identitet otvaraju nova pitanja čovekovih želja i poriva. Privlačnost traje samo do trenutka zadovoljavanja žudnje i fantazije; odmah sledi čin „otkačivanja“ i traženja zamene koja bi trebala biti iste ili veće vrednosti. „Seksualno prestupništvo se promovise kao vrhunsko zadovoljstvo“, smatra autorka, jer mediji neumerenim marketingom propagiraju strategije kojima podstiču žudnju. Strah od vezivanja vodi ka konačnoj usamljenosti u budućnosti.

Pitanje prava na pobačaj analizira se iz različitih ideoloških perspektiva, uključujući i rasprave o surogat materinstvu i reprodukciji porodice. Dominira psihoanalitični pristup, sa preokretom iz ideologije želje u ideologiju potražnje. U ovom najkraćem poglavlju Renata Salecl ističe moć saznanja da postoji izbor, čak i u trenucima kada nestaje narcistička predstava o sopstvenom liku. Ključne životne odluke obično su posledice iznuđenog izbora, što pojašnjava peto poglavlje ove knjige. Kao što se u Hegelovoj dijalektici rob odriče priznanja u zamenu za izvesnost u pogledu budućnosti, dok gospodar rizikuje život radi javnog priznanja, tako osoba koja izbegava ili odlaže izbor strepi od neizvesnosti. Način na koji postindustrijska društva tretiraju pitanja smrti i uništenja ukazuju na (ne)postojanje traumatičnog karaktera. Siromaštvo i stid oblikuju novo lice društvene nepravde, u kojoj se poraženi osećaju posramljeni zbog pogrešnog izbora. U dobu rijalitija, parka avantura i beskonačno novih oblika zabave podrazumeva se da je odgovornost lična kategorija. Inflacija izbora potisnula je patos slobode, zaključuje autorka, pa običan čovek zaveden mišljenjima i vrednostima koje mu nameću drugi, sve teže uočava da umesto njega prefinjenim mehanizmima uticanja izbor vrši društvo. Globalizovano tržište osvojilo je skoro sve vidove čovekovog života, uključujući i procese odlučivanja kao poslednje oaze samostalnosti.

Iako je doktorirala sociologiju, Renata Salecl (Slovenj Gradec, 1962) pripada krugu modernih filozofa koji društvo tumače optikom teorijske psihoanalize, posebno emocija, ideologije izbora i potražnje. Angažovana je kao predavačica na prestižnim univerzitetima u Evropi i Americi, na Birkbek koledžu u Londonu i Institutu za kriminologiju Pravnog fakulteta u Ljubljani, a njene knjige (uključujući i ovu) prevedene su na više od deset jezika. Predmeti njenih interesovanja su raznorodni: od klasičnih holivudskih melodrama *Doba nevinosti* i *Ostatak dana*, preko pesme sirena i Čaušeskuove Rumunije, pa do performansa ruskog umetnika Olega Kuljika, koji se ponaša kao pas i ujeda publiku na svojim predstavama. Među naslovima koje je objavila ističu se: *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism*, *(Per) versions of Love and Hate* i *On Anxiety*.

